basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUMBIRHI (P2)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2026

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo lexi xa makoreketelo xi na tipheji ta 32.

SWITSUNDZUXO EKA VAKOREKETI

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

- Xiletelo lexi xa makoreketelo xo va xiletelo eka vakoreketi.
- Tinhlamulo ta vakamberiwa ti fanele ku tekeriwa enhlokweni ku ya hi vuswikoti bya vona.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

- Laha mukamberiwa a nga hlamula swivutiso swo tlula nhlayo leyi languteriweke, koreketa nhlamulo yo sungula. **(Mukamberiwa a nga fanelangi ku hlamula xivutiso xa xitsalwana na xa ximbangu swa muxaka wun'we wa tsalwa.)**
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune eka XIYENGE XA A, (switlhokovetselo swa ndzawulelo), koreketa swimbirhi ntsena leswo sungula.
- Loko mukamberiwa a hlamurile swivutiso swimbirhi swa xitsalwana kumbe swimbirhi swa ximbangu eka SWIYENGE SWA B na C, koreketa nhlamulo leyo sungula, u tshika leyi nga ta landzela. Loko a hlamurile swivutiso hinkwaswo swa mune, koreketa ntsena swivutiso leswo sungula eka XIYENGE xin'wana na xin'wana, ntsena loko ku ri leswaku u hlamurile xivutiso xin'we xa xitsalwana na xin'we xa ximbangu.
- Loko a nyikile tinhlamulo timbirhi laha yo sungula yi vaka yi hoxekile, leyi landzelaka yi va yi ri leyi faneleke, koreketa nhlamulo leyo sungula u tshika leyi nga ta yi landzela.
- Loko tinhlamulo ti nga nomboriwangi himfanelo, koreketa ku ya hi xiletelo xa makoreketelo.
- Loko xihoxo xa mapeletelo xi ri na nkucetelo eka nhlamuselo ya nhlamulo, xi hoxise. Loko xi nga kuceteli nhlamuselo, xi nyike nkutlunya.
- **SWIVUTISO SWA XITSALWANA**
  - Loko xitsalwana xi komile ku tlula ntsengo lowu languteriweke wa marito, u nga xupuli mukamberiwa hikuva u ta va a tixupurile eka timaraka ta xivumbeko. Loko xi lehile ku tlula mpimo, koreketa ku ya hi vuswikoti bya mukamberiwa kutani u kanela na vakoreketinkulu. **Tirhisa tirhubiriki ta makambelelo eka XITANDZHAKU XA A na XITANDZHAKU XA B ku kambela switsalwana swa vakamberiwa.**
- **SWIVUTISO SWA XIMBANGU**
  - Loko mukamberiwa a nga tirhisangi mimfungho yo tshaha, a nga xupuriwi.
  - Eka swivutiso leswi lavaka MAVONELO NA MATITWELO a ku na timaraka leti nyikiwaka eka tinhlamulo ta INA/E-E kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.
  - Tinhlamulo ta HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA YA NTIYISO/MAVONELO a ti averiwi timaraka. Ku seketela hi kona ku averiwaka timaraka.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI

SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO

***TSIMA RA VUTLHOKOVETSERI* – MJ Baloyi et al.**

XIVUTISO XA 1: XITSALWANA

'U NGA DUNGI XIHLOVO' – ME Mhinga

SWITSUNDZUXO

- Tirhisa swikombiso leswi landzelaka tanihi swiletelo swo koreketa xivutiso lexi.
- Mahlamulelo ya nga hambana ku ya hi matwisiselo ya mukamberiwa ya xitlhokovetselo.

Tirhisa rhubiriki leyi nga eka papila ra 31 ku koreketa xivutiso lexi.

TINHLAMULO LETI LANGUTERIWEKE

Mutlhokovetseri u tirhisile ririmi hindlela ya vutshila ku humelerisa hungu ra wanuna loyi a tshikeke nsati a tlhela a famba a n'wi vulavula ku biha, a rivala leswaku a nga ha lava ku pfuniwa hi yena siku rin'wana. Leswi swi tiyisisiwa hindlela leyi mutlhokovetseri a andlaleke hungu ra yena hayona.

- Eka ntila wa 5 lowu nge: 'Munhu u hlambanya se a lo gaa, hi xikosi ntsena' mutlhokovetseri u tirhisile riencisi 'gaa' leri vulaka ku etlela hi nhlana, nhloko yi langutile ehenhla ku hlamusela leswaku munhu u fanele ku papalata ku hlambanya hi leswi nga ha hundzukaka/cincaka loko a ha hanya kufana na ku va a vulavula ku biha hi nsati wa yena hikuva swi nga endleka va tlhela va vuyelelana va rhandzana nakambe kambe a miyeli tanihi munhu loyi a hundzeke emisaveni hikuva yena a nga ha ri na ku tihlamulela.
- Hi ntila wa 8 lowu nge: 'Nsati loyi mi nga n'wi hlawula exikarhi ka vavasati va ntsandzavahlayi' mutlhokovetseri u tirhisile xithathelo 'ntsandzavahlayi', leswi vulaka ku va swilo swi tele swinene, swi nga hlayeki. Hindlela leyi u kombisa hilaha wanuna loyi a tihlawuleleke hakona nsati loyi exikarhi ka vavasati votala swinene hi ku va a n'wi rhandza.
- Xivulavulelo lexi nge: 'Ku tiba xifuva', lexi nga eka ntila wa 9 lowu nge: 'Nsati loyi a mi hamba mi tiba xifuva mi ku wo fana na yena a nga kona emisaveni hinkwayo', xi vula ku tinyungubyisa hi nchumu wo karhi. Hi xivulavulelo lexi mutlhokovetseri u kombisa leswaku wanuna loyi a a tinyungubyisa no rhandza nsati wa yena swinene, leswi hlamarisaka hikuva se u n'wi tshikile.
- Ntila wa 12 wu ri: 'Leswi mi ngo famba mi peperha ta le hansi ka xihlungwana a mi nga tisoli?', Mutlhokovetseri u tirhisile xivutiso xa n'kanhlamulo ku kombisa ndlela leyi nuna loyi a fambaka a paluxa swihundla swa ndyangu wa vona hayona eka vanhu hi xikongomelo xo poyila nsati wa yena, leswi nga endlaka leswaku a tisola siku rin'wana eka vubihi lebyi a byi endleke.
- Mutlhokovetseri u tirhisile vumunhuhati eka ntila wa 17 lowu nge: 'Kumbe se rifu ri se ri gongondzile ekamareni ya wena buti?' ku tsundzuxa wanuna loyi hi leswi a a tibohile leswaku yena na nsati wa yena va ta hambanisa hi rifu kambe sweswi u tshikile nsati; ku ve havambirhi va ha hanya.

Matirhiselo ya mutlhokovetseri ya ririmi hindlela ya vutshila eka xitlhokovetselo lexi ma humelerisa wanuna loyi a tshikeke nsati a tlhela a famba a n'wi vulavula ku biha, a rivala leswaku a nga ha lava ku pfuniwa hi yena siku rin'wana.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 06
X&R = 04

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 31 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[10]**

XIVUTISO XA 2: XIMBANGU

'MBYANA' – HT Chauke

2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a vilelaka hi ku xanisiwa hi vanhu lava a tshamaka na vona, lava a va pfunaka kambe vona va nga n'wi tekeli enhlokweni, leswi tikombaka hi ku va va nga n'wi khomi kahle; laha a kombisaka ku navela ka yena ka leswaku siku rin'wana na yena a nga kota ku tirihisela.√√ (2)

2.2 'Loko se swi swekiwile swi vupfa hi mina n'wamarhambu.'/Ntila wa 19.√ (1)

2.3 tshembekile./B.√ (1)

2.4 Ku 'bukutiwa' i ku biwa hi matimba hi xikongomelo xo twisa ku vava.√ Mutlhokovetseri u ri tirhisile ku hlamusela leswaku tanihileswi vanhu lava va nga n'wi tekeliki enhlokweni hakona, va tshamela ku n'wi twisa ku vava handle ka nandzu.√√ (3)

2.5 U hlamusela leswaku na yena a a ta va twisa ku vava/xanisa swinene.√ (1)

2.6 Ndzi nga vula leswaku a swi kahle hikuva va fanele va khoma loyi a nga eku vileleni hindlela ya kahle hikuva wa va pfuna.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XIVUTISO XA 3: XIMBANGU

'DYANDZA RI NGHENILE' – MA Khosa

3.1 Mhakankulu leyi mutlhokovetseri a byelaka vahlayi yona i ya vantshwa lava nga laviki ku dyondza, lava va tikatsaka eka swilo swa hava leswi nga riki na mbuyelo lowunene eka vumundzuku bya vona.√√ (2)

3.2 'Vantshwa exikolweni ko yeriwa vito'./Ntila wa 24.√

KUMBE

'Vo yisa mitsumbu, ku ya tatisa nhlayo ntsena'./Ntila wa 25.√ (1)

3.3 chava./A.√ (1)

3.4 Ku 'tlulana milenge' swi vula ku vengana/holova/ku ka mi nga ha twanani.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku loko vantshwa va byeriwa hi ku tisirhelela leswaku va nga kumi vana va ha ri exikolweni va hlundzuka/kariha va tlhela va venga mutsundzuxi.√√ (3)

3.5 Rivengo leri vantshwa va nga na rona eka dyondzo./Ndlela leyi vantshwa va nyenyaka/tsan'waka dyondzo hayona.√ (1)

3.6 Swa khorwisa hikuva va tele vantshwa lava nga rhandziki dyondzo kambe va tsakelaka ku endla ntsena leswo huma endleleni leswi nga va vuyerisiki nchumu.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

XIVUTISO XA 4: XIMBANGU

'XIFUKUZI' – MJ Baloyi

4.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu loyi a tirhaka hi ku tikarhata swinene leswaku a ta kuma swilo swa kahle evuton'wini no tlhela a hlayisela vana va yena rifuwo.√√ (2)

4.2 'Hambiloko xi pfa xi dyeletiwa xi wa xi pfuka xi ya kona hikuva i xifukuzi'./Ntila wa 9.√ (1)

4.3 xihesi./C.√ (1)

4.4 Rito 'vunghwendzha' ri hlamusela xiyimo/mahanyelo ya ku va wanuna a hanya onge u hava/pfumala/kala nsati.√ Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku loko munhu a nga lavi ku tirha hi ku tiyimisela u ta tsandzeka na ku kuma nsati.√√ (3)

4.5 Leswaku munhu loyi u tiva hi ku hetiseka nkoka wa ku tirha hi ku tiyimisela.√ (1)

4.6 Ndzi nga va tsundzuxa leswaku va tshika vulolo, va tirha hi matimba leswaku na vona va ta kota ku kuma swilo leswinene evuton'wini bya vona.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

NA

XITLHOKOVETSELO XO KA XI NGA RI XA NDZAWULELO

***HINKWASWO I VUTOMI* – SJ Malungana na MJ Baloyi**

XIVUTISO XA 5: XIMBANGU

'MAKATINDLEVE' – SJ Malungana

5.1 I xifaniso xa nhwana loyi a nga tsan'wa dyondzo na ku ala ku tshinyiwa hi ku navela vukati lebyi nga fika byi n'wi tsandza hi ku va a xanisiwa hi nuna na mana wa nuna, laha a nga baleka a ya lava ntirho lowu na wona wu nga fika wu n'wi tikela kutani a tisola, a navela na ku tlhelela exikolweni laha a swi nga ha koteki.√√ (2)

5.2 'N'wana wa kona a ku kho, ku ndzi gembetela'./Ntila wa 7.√ (1)

5.3 kariha./B.√ (1)

5.4 'Ntambu' i nchumu lowu tirhisiwaka ku boha/tsimba xan'wanchumu.√ Mutlhokovetseri u ri tirhisile ku vula leswaku ku va a tisunga a swi nga pfuni nchumu.√√ (3)

5.5 Ku tala ka mali leyi vatswari va yena a va n'wi nyika yona.√ (1)

5.6 A ndzi ta khunguvanyeka./A ndzi ta hlundzuka./A ndzi ta vilela./A ndzi ta twa mbilu ku vava./A ndzi ta n'wi twela vusiwana√ hikuva u tsan'wile dyondzo leyi a yi ta n'wi pfuna evuton'wini hi ku lava vukati, leswi endlaka leswaku a xaniseka.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE/MFUWO WA RIXAKA

NOVHELE

XIVUTISO XA 6: XITSALWANA

MULUNGUNTIMA – TH Khosa

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Rihlanga ri kuma muhoxi wa rona', lexi hlamuselaka leswaku mhaka yi tlhelela eka la nga yi pfuxa, leswi vulaka leswaku loko munhu a endla un'wana nsele swi tlhelela eka yena; wu humelerisiwa hi leswi endlekeke evuton'wini bya Johnson Hlongwane eka tsalwa leri.

- Johnson Hlongwane a a ri museketeri wa mininjhere Brooks efemeni ya PPE eGiyani. Vatirhi lava a va tirha ehansi ka yena a va nga dyi byo vupfa hikokwalaho ka manyunyu na mona lowu a a ri na wona.
- A a navelela Chavalala swo biha hi ku va a nga lavi leswaku a kuma xitulu xa vuhlanganisinkulu efemeni leyi. Leswi a swi vangiwa hi matirhelo ya Chavalala ya xiyimo xa le henhla; kutani Hlongwane a a chava leswaku u ta n'wi tekela xitulu xa yena. Hambileswi Chavalala a n'wi lerile leswaku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowankowa, Hlongwane u n'wi holoverile a vula leswaku yena a nga n'wi nyikangi mpfumelelo, ku ri hi ku a a n'wi nyikile.
- Loko ku humile poso ya vuhlanganisinkulu leyi a yi fanerile yi kumiwa hi Chavalala, Hlongwane u teriwile hi mavondzo kutani a sungula ku yimayima leswaku a kuma tindlela to n'wi sivela ku kuma poso leyi.
- U lumbetile Chavalala loko a yisile swiviko ehofisini ya yena leswaku u n'wi hlevile kutani a n'wi tshembisa leswaku u ta n'wi ba ngopfu a tlhela a n'wi chaja hi *'defamation of character'.*
- A a tshamela ku hleva Chavalala eka Mukhari na le ka vanghana va yena hi ku vula leswaku loko yena a ha ri mupfuneti wa mininjhere efemeni ya PPE Chavalala a nge pfuki a tlakusiwile.
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u vulavulerile ehenhla hi Xinghezi a vula leswaku Chavalala u ta entirhweni a nwile byalwa kambe loko a vona valungu u tiendla onge a nga nwi.
- U byerile Brooks leswaku Chavalala a nga fanelangi ku nyikiwa poso ya vuhlanganisinkulu hikuva wa ha ri ntsongo.
- Loko a twile leswaku Chavalala u fanerile ku ya eEurope a ya hlangana na vahlanganisikulobye, Hlongwane u hlohloterile Brooks leswaku a nga n'wi pfumeleli hikuva u komile naswona u na marhengwe.
- Loko bodo ya vufambisi yi sindzisile leswaku Chavalala a ya eEurope, Hlongwane a a fanerile ku n'wi landzela thikithi ra xihahampfhuka *eAlfa Agency* eTzaneen kambe u arile, a vula leswaku Chavalala a tilandzela hi yexe.
- Loko Chavalala a ri eEurope Hlongwane na vanghana va yena va yivile cheke efemeni ya PPE ehofisini ya Nyeleti va ya hakela xikweleti xa Chavalala eTzaneen eka OK leswaku huvo ya vufambisi yi ta ehleketa leswaku Chavalala na Nyeleti hi vona va nga yiva cheke tanihileswi Nyeleti a a ri yena mutsari wa ticheke efemeni leyi, leswi a va endlela leswaku loko Chavalala a vuya a ta hlongoriwa entirhweni.
- Loko a vona leswaku ku navela ka yena ko hlongorisa Chavalala a ku humeleli, u yile eka n'anga ya yena Xingovenana leswaku yi ta n'wi tiyisa leswaku a nga voniwi nandzu loko a ya ekhoto, a tlhela a ya eka ntukulu wa yena Lunga loyi a a ri gqhweta, ku ya n'wi kombela leswaku a ya va yimela ekhoto, yena na vanghana va yena kambe hinkwaswo leswi a swi n'wi pfunangi nchumu.

- Hi ku vona leswaku a nga humeleli eka makungu ya yena u hetelerile a hlangana nhloko, laha a kumiweke hi Nsatimuni ehofisini ya yena a nga ambalangi nchumu.
- Hinkwaswo leswi Hlongwane a swi sunguleke swo fikelela ku navela ka yena ko hlongorisa Chavalala entirhweni swi hetelerile swi n'wi vangerile ku xaniseka na ku tikuma a ri ekhotsweni na vanghana va yena.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi seketela xivuriso lexi nge: 'Rihlanga ri kuma muhoxi wa rona', lexi hlamuselaka leswaku mhaka yi tlhelela eka la nga yi pfuxa, leswi vulaka leswaku loko munhu a endla un'wana nsele swi tlhelela eka yena.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 7: XIMBANGU

MULUNGUNTIMA – TH Khosa

7.1 Ehofisini ya Brooks√/Efemeni ya PPE.√ (1)

7.2 Nyeleti a a ri ekaya hikuva a a yimisiwile ku tirha,√ Chavalala yena a a yile eYuropo/eEurope.√ (2)

7.3 Sasavona a a yile ekhoto ya Nyeleti loko a vuya Hlongwane u n'wi holoverile kutani a ya mangala eka Brooks.√√ (2)

7.4 Yi n'wi paluxa a ri munhu wa tihanyi/mona wo tsandzeka ku tirha kahle na vanhu van'wana.√√ (2)

7.5 U va lemukisa hi vubihi/khombo/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va xanisa vatirhi lava nga ehansi ka vona.√√ (2)

7.6 Ndzi nga vula leswaku u endlile kahle hikuva a a karhele ku xanisiwa a ri hava nandzu; naswona swi pfunile na vatirhikulobye ku phofula ku tikeriwa ka vona.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

7.7 Ta ndzi khunguvanyisa/vavisa emoyeni/nyangatsa√ hikuva ku va vanhu va xanisiwa/tshikeleriwa hi varhangeri va vona a swi lulamangi.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

7.8 A a fojarile misayino ya cheke leyi yiviweke hi Hlongwane ehofisini ya Nyeleti.√
A a swi kumile ehofisini ya Mathebula eka *Graphics Advertising*./A a swi kumile ehofisini ya Mathebula.√ (2)

7.9 gimeta./B.√ (1)

7.10 Sejeni Navela a a nga tinyiki nkarhi ku lavisisa timhaka kambe a a vona vanhu milandzu a nga si kuma ntiyiso kasi Fokisi Mlambo a a tinyika nkarhi ku endla ndzavisiso ku kala a kuma ntiyiso.√√ (2)

7.11 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku papalata ku endla swilo swa vukungundzwana na swa vugevenga hikuva swi nga nghenisa vutomi bya mina ekhombyeni.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

7.12 Eka Jerico√ hikuva ku kala a kumeka e*Graphics Advertising* a a balekile nandzu wo fojara ticheke eJoni, laha a tlhelaka a khomiwa hi ku va a fojarile misayino eka cheke leyi tirhisiweke ku hakela xikweleti xa Chavalala eka OK.√ (2)

7.13 I ntlimbo wa le handle√ hikuva u vangeriwile wona hi Fokisi Mlambo loyi a humeseleke ehandle xihundla xa leswaku u tshama a tirha hi ku fojara misayino eJoni, leswi endleke leswaku a khomiwa.√

KUMBE

I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u lo tivangela wona hikokwalaho ko rhandza mali.√ (2)

7.14 Swa humelela hikuva va kona vanhu lava hlongoriwaka na le mintirhweni hikokwalaho ko va varhangeri va vona va lukile makungu yo va hlongorisa.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[25]

XIVUTISO XA 8: XITSALWANA

MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mthombeni

I ntiyiso leswaku hakanyingi ku va na mavonelo yo hambana ya vutomi hi swona swi talaka ku tisa mpfumaleko wa ntshamiseko emindyangwini. Leswi swi seketeriwa hi leswi humeleleke endyangwini wa ka Tlhomandloti etsalweni leri.

- Mufundhisi Tlhomandloti a a navela leswaku vana va yena havambirhi, Madambi na Nyiko va hanya tanihi yena, va endla leswinene ntsena, va nga endli swo huma endleleni leswi khomisaka tingana, hikwalaho a a tikarhatela ku va laya minkarhi hinkwayo.
- Ku tiyisisa leswaku ndyangu wa yena wu tshama wu ri xikombiso xa vunene Mufundhisi Tlhomandloti a a lawula ngopfu mahanyelo ya vana va yena tanihileswi a a vona mahanyelo ya Xikreste ya ri wona lawa ya faneleke kufikela laha a a nghenelela na le ka swiendlo swa vona swa siku na siku.
- Madambi, n'wana wa yena wa mativula, a a tlharihile swinene etibukwini kambe tata wa yena a a vona swi nga enelangi hikuva a a ri na futa, hikwalaho a a tshamela ku n'wi holovela a vula leswaku u fanele ku tshama a basile hikuva vutlharhi byi fambisana na ku basa.
- Nyiko yena a a tshamela ku holoveriwa hikokwalaho ka leswi a a nga tlharihangi eka swa tidyondzo, leswi a swi hambana na ku tsakela ka Mufundhisi Tlhomandloti ka leswaku ndyangu wa yena wu tshama wu ri rivoningo eka Vatsonga va ka vona; leswi a swi nga ta humelela loko vana va yena va tsandzeka ku va emahlweni ka vana hinkwavo eka hinkwaswo.
- Hikwalaho ka mavonelo lawa, Mufundhisi Tlhomandloti a a tshamela ku tshinyiwa na ku kombisiwa ndlela hi nsati wa yena N'wa-Basani loyi a a hambana na mavonelo ya nuna wakwe ya vutomi hikwalaho ka leswi yena a a swi amukela leswaku vanhu a va fani; naswona a hi xitalo laha vana va tekelelaka mahanyelo ya vatswari.
- Mufundhisi Tlhomandloti u nghenelerile na le ka rirhandzu ra n'wana wa yena Madambi na Soluka Maduna, nhwana wa Muqhoza hi ku ala leswaku a n'wi teka hikokwalaho ka leswi a a vona ku ri mhaka ya tingana ku va ndyangu wa yena wu thyakisiwa hi tinxaka timbe naswona a a lava ku va xikombiso lexinene eka vatswari hinkwavo va Vatsonga.
- Leswi swi endlile leswaku Madambi a nga teki nsati naswona a hundzuka munwi lonkulu wa byalwa, leswi a ku ri xikombiso xa leswaku hambiloko a hlambanyile eka tata wa yena leswaku a nge teki nsati, a a ri na xilondza lexikulu embilwini ya yena hikuva a a nga yimi na swona tanihileswi yena a a twisisa leswaku rirhandzu a ri na xihlawuhlawu.
- Mufundhisi Tlhomandloti a a tshamela ku hlohlotela n'wana wa yena Nyiko loyi a a hlawurile ku va mufundhisi hikokwalaho ka ku lava ku n'wi tsakisa leswaku a va murisi lonene. Tanihileswi ku rhandza ka tata wa yena a ku nga ri ka yena, Nyiko u tsandzekile ku va mufundhisi wo pfumala xisandzu hikuva u rhandzanile na N'wa-Mdanisi, leswi nga koxa leswaku a hluvuriwa nguvu ya vufundhisi kutani a tisunga hi ku nwa mhondzo a lova.

- Rifu ra Nyiko ri vangile leswaku tata wa yena a hundza emisaveni hikokwalaho ka mbitsi ya ku va a tsandzekile ku fikelela ku navela ka yena ko va vana va yena va hanya vutomi byo hlawuleka hikuva munhu un'wana na un'wana u na mavonelo ya yena n'wini hi swa vutomi. Ndyangu wa ka Tlhomandloti wu hundzukile xihlekiso hi ku pfumala ntshamiseko hikwalaho ka leswi ku hambana hi mavonelo swi tiseke madzolonga ematshan'weni ya kurhula.

Nkanelo lowu nga laha henhla wu tiyisisa swinene leswaku ku va na mavonelo yo hambana ya vutomi hi swona swi talaka ku tisa mpfumaleko wa ntshamiseko emindyangwini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 9: XIMBANGU

***MIBYA YA NYEKANYEKA* – BKM Mthombeni**

9.1 Ekaya ka vaSoluka./Endyangwini wa ka Maduna eDube./Endyangwini wa ka Maduna.√ (1)

9.2 Soluka a a lavile ku tiva loko a amukelekile endyangwini wa ka Tlhomandloti.√ (1)

9.3 Madambi a a vona rirhandzu ri nga ri na ndzelekano ku ya hi rixaka, leswi hambaneke na mavonelo ya tata wa yena ya leswaku vanhu va fanele ku tekana ku ya hi rixaka ra vona.√√ (2)

9.4 I ntlimbo wa le handle√ hikuva va vangeriwile wona hi Mufundhisi Tlhomandloti, tata wa Madambi, loyi a va aleleke ku tekana tanihileswi a a nga lavi leswaku ndyangu wa yena wu pfindlusiwa/thyakisiwa hi tinxaka timbe.√ (2)

9.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko vanhu va rhandzana hi ntiyiso va fanele ku yima na ku tiya hi swiboho na switshembiso leswi va swi endleke.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

9.6 Mufundhisi Tlhomandloti loyi a a ri un'wana wa vatswari lava a va fanerile ku kondletela swa rirhandzu na vukati bya Madambi na Soluka a nga byi kondletelangi kambe u lo byi tlhengusa/hangalasa.√√ (2)

9.7 Ma endla ndzi twa ndzi n'wi rhandza/tsakela√ hikwalaho ka vuxongi bya yena na mahanyelo ya yena lamanene.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

9.8 EMeadowlands.√ (1)

9.9 Madambi a a hundzukile munwi lonkulu wa byalwa naswona a a nga ha lavi ku teka nsati.√√ (2)

9.10 Xiyimo xa dyondzo a xi nga ha tshamisekangi, leswi yelanaka na mahanyelo lamanene lama a ma nga ha ri kona emindyangwini.√√ (2)

9.11 tlhariha./B.√ (1)

9.12 Eka Nyiko√ hikuva a a ri mufundhisi hitlhelo u endlile timhaka ta vuoswi na N'wa-Mdanisi, un'wana wa vapfumeri va kereke ya yena.√ (2)

9.13 I Nyiko√ hikuva hi yena a tsandziseke tata wa yena, Mufundhisi Tlhomandloti ku fikelela ku navela ka yena ko va xikombiso lexinene xa mutswari na mufundhisi hi ku va a hluvuriwile nguvu ya vufundhisi.√

KUMBE

I Mufundhisi Tlhomandloti√ hikuva u siverile Madambi ku teka Soluka loyi a n'wi rhandza swinene hikwalaho ka leswi a a nga ri Mutsonga.√ (2)

9.14 U endlile kahle hikuva swa fanela leswaku vadyondzi na vona va va na rito etimhakeni leti khumbhaka vona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

9.15 A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a nga lan'wi, a a vulavurisane kahle na tata wa yena u ta kala a swi twisisa a n'wi pfumelela leswaku va tekana.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
[25]

XIVUTISO XA 10: XITSALWANA

***XIMITANTSENGELE* – IS Shabangu**

Ntiyiso wa mavulavulelo lama nge: 'U ta tshovela leswi u swi byaleke' lama hlamuselaka leswaku munhu u kuma hakelo ya swiendlo/mintirho ya yena wu humelerisiwa hi leswi humeleleke Godi Kubayi etsalweni leri.

- Godi a a titshamerile hi kurhula na ndyangu wa yena loko a nga si tinghenisa eka timhaka ta vugangu na mutirhikulobye Florence Ndlovu, loyi a a tiviwa ngopfu hi ra Mafloza.
- Rirhandzu ra Mafloza ri pfarile Godi mahlo kufikela laha a nga sungula ku ka a nga ha xiximi nsati wa yena Lindiwe, a hamba a vuya navusika swinene ekaya, minkarhi yin'wana no vuya a nga vuyi, a etlela eka Siyandhani exigangwini xa yena Mafloza.
- Loko nsati wa yena Lindiwe a n'wi vutisa hi endlelo ra yena, Godi a a kariha a vula leswaku awara ya khumembirhi a hi vusiku naswona loko a nga ha lavi vukati a fambe a ya eka vona.
- Godi a nga ha hlayisi vana va yena naswona loko Lindiwe a n'wi vulavurisa hi swona u n'wi byerile leswaku vana a hi va yena, a a tihlayisele vona hikuva u n'wi dyondzisile xikolo.
- Lindiwe hi ku twa ku vava u komberile malume wa Godi, Sambula leswaku a n'wi pfuna kambe loko va ringeta ku n'wi vulavurisa, Godi u lo vhela a ya tshama eka Siyandhani na Mafloza.
- Godi u endlile nsati wa yena mona lowukulu swinene hi ku va a nga ha hlayisi muti wa yena, leswi endleke leswaku Lindiwe a boheka ku kurisa no dyondzisa vana va yena xikolo eku tikeriweni loko Godi a ri karhi a hlayisa vana va Mafloza.
- Hi ku nyanyuriwa hi rirhandzu, Godi u tlakusile Mafloza a n'wi endla matsalani wa yena a nga navetisangi poso ya kona, a tlhela a lomba mali ya penceni efemeni ya GDC a akela Mafloza yindlu leyikulu eka Siyandhani.
- Godi na Mafloza va hlongoriwile entirhweni endzhaku ko va va kumiwile va endla timhaka ta masangu ehofisini ya yena, laha swilo swi sunguleke ku cinca, Mafloza a sungula ku n'wi xanisa hi ku n'wi ba, ku n'wi rhuketela no n'wi tsona swakudya.
- Loko Mafloza a ta nghenisiwa eka tithendara hi munghana wa yena Japisa, u sungurile ku nyanyisa xiyimo hi ku vuya na vavanuna, a hlongola Godi ekamareni ra vona a ya etlela eka ra Vhelaphi na ku khoma tinhlengeletano na vavanuna ekamareni ra yena na Godi.
- Mafloza u xavile movha wa manyunyu wa Land Rover a nga n'wi byelangi Godi a tlhela a n'wi byela na leswaku Masesi a hi n'wana wa yena, i wa Mandla Bamuza, leswi nga endla leswaku a titivala a ya phaphama a ri exibedhlele.
- Godi u balekile a ya kombela ku rivaleriwa eka nsati wa yena endzhaku kaloko Mafloza a nyikile n'wana wa yena Vhelaphi xibalesa leswaku a n'wi balesela.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi seketela mavulavulelo lama nge: 'U ta tshovela leswi u swi byaleke' hikuva Godi u hetelele a xanisekile endzhaku kaloko a ta va a xanisile nsati wa yena na vana hi ku nyanyuriwa hi rirhandzu rintshwa ra Mafloza.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 11: XITSALWANA

XIMITANTSENGELE – IS Shabangu

11.1 I xa ku va va amukela leswaku va heleriwile hi ntirho tanihileswi a va hlongoriwile.√√ (2)

11.2 Mafloza a nga swi kotangi ku tikhoma loko a ta va a siyiwile hi Mandla Bamuza hikuva u rhandzanile na Godi kasi Lindiwe yena u swi kotile ku tikhoma loko a ta va a siyiwile hi nuna wa yena Godi hikuva a nga ha rhandzanangi na un'wana wanuna.√√ (2)

11.3 Eka Lindiwe√ hikuva endzhaku kaloko a tshikiwile hi nuna wa yena Godi u bohekile ku tihlayisela vana eku tikeriweni swinene, kambe emakumu u humelerile a va dokodela, vana va yena va n'wi akela yindlu no tlhela va n'wi xavela movha wa Mercedes Benz.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

11.4 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva a va lo tivangela wona hi ku tsandzeka ku tikhoma, laha va nga endla timhaka ta masangu ehofisini ya Godi kutani va hlongoriwa.√ (2)

11.5 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va nga xiximi ntirho wa vona.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

11.6 Ndzi nga vula leswaku a nga endlangi kahle hikuva Godi u lombile mali a akela xigangu yindlu leyikulu swinene a tshika nsati na vana va yena va xaniseka.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

11.7 A swi ta ndzi vilerisa./Mbilu ya mina a yi ta vava√ hikuva loko a nga ha tirhi u ta xaniseka.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

11.8 Ekaya ka malume wa Godi Sambula/Ekaya ka Sambula/Ekaya ka Masindi/Ekaya ka Sambula na Masindi.√ (1)

11.9 HIV/AIDS./D.√ (1)

11.10 Godi u hlongoriwile hi Mafloza na n'wana wa yena Vhelaphi hi xibalesa endzhaku kaloko a ta va a heleriwile hi ntirho hikuva se a nga ha ri na mali.√√ (2)

11.11 A va ri vahariva./Masindi a a ri nsati wa Sambula loyi a ri buti wa Rheyila.√√ (2)

11.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ku tinghenisa eka timhaka ta vugangu a swi kahle hikuva swi onha kurhula no tlhela swi vanga ku xaniseka emindyangwini.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

11.13 I Mandla Bamuza√ hikuva ku vuya ka yena swi endlile leswaku Mafloza a hlongola Godi.√ (2)

11.14 U endlile kahle hikuva vukona bya vona byi ta endla leswaku Lindiwe a hatlisa a twisisa hi ku xixima vona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[25]

MFUWO WA RIXAKA

XIVUTISO XA 12: NTSHEKETO, XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA; NA XIPHATO XA NDHAVUKO (XITSALWANA)

***RIVOMBA RA VUTSONGA* – C Lambane na MT Mthombeni**

Ntiyiso wa leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi wu tihumelerisa eka ntsheketo wa 'Malebvu ya N'wanghala', xihungwana xa matimu na swikholwakholwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' na xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe'.

- Eka ntsheketo wa 'Malebvu ya N'wanghala' swiharhi swi twananile ku cela xihlovo hikuva a ku nga ri na mati. Swiharhi swi tirhile hi matimba swi kondza swi heta, swi tlhela swi hlengeletana swi tlangela ntirho lowunene lowu swi wu endleke. Leswi swi dyondzisa leswaku ku tiyisela, ku tirha hi matimba na ku tiyimisela swa vuyerisa. Swi tlhela swi nyika vutivi bya leswaku ntwanano i matimba naswona loko vanhu va twanana va nga kota ku ta na xitshunxo eka xiphiqo xin'wana na xin'wana lexi va hlanganaka na xona.
- Swiharhi swi twananile na leswaku loyi a nga ta nwa mati ya xihlovo hi loyi a nga cela naswona loyi a nga ta kumeka a nwile mati lawa a nga celangi u ta khomiwa a yisiwa eka hosi N'wanghala. Leswi swi dyondzisaka leswaku munhu u fanele ku hanya hi swa nyuku wa yena.
- Loko swiharhi swi ri karhi swi cela xihlovo, N'wampfundla a nga pfumelangi ku cela, u vurile leswaku yena u ta hanya hi mberha kambe mberha a yi kotangi ku n'wi korwisa, leswi swi endlile leswaku a sungula ku nwa mati navusiku exihlobyeni a nga voniwi hi swiharhi leswin'wana. Leswi swi dyondzisa leswaku munhu a nga fanelangi ku ala ku tirhisana na van'wana hikuva swi na khombo.
- Leswi N'wampfundla a a ri na mona na moya wo tekela van'wana ehansi, u nwile mati a ri karhi a swi tiva leswaku a nga ma tirhelangi, a tlhela a ma pfindlusa loko a hetile ku nwa kutani loko ri xa swiharhi swi kuma ma pfindlukile. Leswi swi dyondzisa leswaku u nga tshembi munhu ku tlula mpimo/tshemba munhu mi langutanile.
- Swiharhi swi vatlile xifaniso xa ntombi yo saseka kutani swi yi tota vurimba leswaku muyivi wa mati a ta phaseka. Leswi swi nyika vutivi bya maphaselo ya khamba. Hakunene u phasekile a tlhela a nyikiwa xigwevo xa rifu, leswi dyondzisaka leswaku mhunti yi fela etinyaweni na ku nyika vutivi bya leswaku munhu wo tlhariha ku tlula vanhu hinkwavo a nga kona laha misaveni.
- Endzhaku ka ku khomiwa, N'wampfundla u komberile ku cinela swiharhi a nga si dlayiwa kutani N'wanghala a n'wi pfumelela. N'wampfundla u cinile ritshuri ri ku tuvi, kutani a huma a tsutsuma a fika a nghena enceleni laha N'wanghala a tsuvuleke malebvu ya yena a ma veka enon'wini wa ncele. Leswi swi dyondzisa leswaku munhu a nga fanelangi ku tshemba munhu un'wana na un'wana hikuva van'wana va na vuxisi, va nga ku kanganyisa.
- N'wampfundla hambileswi a tiendleke ntlhari, u xanisiwile hi ndlala na vutlhari bya yena enceleni, leswi dyondzisaka leswaku vulolo byi vangela ku xaniseka evuton'wini. Leswi swi nyika vutivi eka vanhu lava tiendlaka tintlhari, va nga laviki ku tirhisana na van'wana leswaku a hi endlelo ra kahle hikuva swi nga jika swi va xanisa.

- Xihungwana xa matimu na swikholwakholwana xa 'Matumbulukelo ya Vatsonga' xi vulavula hindlela leyi rixaka ra Vatsonga ri tumbulukeke hayona, laha ku khorwiwaka leswaku wanuna wo sungula, loyi a va ku i Mutsonga u balekile enhlangeni a huma endzeni ka tandza leri tshikeriweke hi N'wari. U tiseriwile nsati, laha va veke na vana kutani rixaka ra Vatsonga ri kula. Leswi swi nyika vutivi bya leswi ku khorwiwaka swona hi ku tumbuluka ka rixaka ra Vatsonga.
- Xihungwana lexi xi dyondzisa leswaku ku amukela vanhu van'wana hi malwandla ku fana na leswi endliweke hi Mutsonga swo amukela rixaka leri fikeke endhawini leyi a a tshama eka yona, swi na mbuyelo lowunene hikuva swi pfunile ku kurisa rixaka ra yena hikwalaho ka ku va vana va yena va tekanile na rixaka leri.
- Xiphato xa ndhavuko xa 'Mapungubwe' xi hlamusela hi xintshabyana xa Mapungubwe lexi kumekaka eka xifundzankulu xa Limpopo, lexi nga na swilo swa nkoka swo endliwa hi nsuku, koporo, nghilazi na vuhlalu. Leswi swi nyika vutivi bya leswaku nhluvuku wu tumbulukile eka tikonkulu leri. Eka xiphato lexi ku tlhela ku kumeka dyondzo ya leswaku swi na nkoka ku hlayisa swilo himfanelo tanihilaha xintshabyana lexi xa Mapungubwe xi hlayisiweke hakona.
- Xintshabyana xa Mapungubwe namuntlha xi pfuna tiko hitlhelo ra ikhonomi hikuva vapfhumba va ya kona ku ya vona leswi humelelaka eka xona, leswi dyondzisaka leswaku ku hlayisa ndzhaka na mfuwo swa vuyerisa.
- Muphati u ndhundhuzela xintshabyana lexi hi ku paluxa ndlela leyi xi fuweke hayona hi swicelwa swa nkoka na swimakiwa swo hambanahambana. Leswi swi nyika vutivi bya swicelwa swa nkoka leswi kumekaka exintshabyanini lexi leswi kucetelaka vahlayi ku navela ku endzela ndhawu leyi.

Hinkwaswo leswi boxiweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku matsalwa ya mfuwo wa rixaka ya dyondzisa na ku nyika vutivi byo karhi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 13: NTSHEKETO (XIMBANGU)

'EVUKON'WANINI BYA N'WAMHUNTI'

13.1 Evukon'wanini bya N'wamhunti.√ (1)

13.2 N'wampfundla u xisile/phuntisile N'wamhunti a vula leswaku va fanele ku cukumeta swakudya va ta vevuka, ku ri hi ku yena (N'wampfundla) a a cukumeta mabuwa.√√ (2)

13.3 sika./A.√ (1)

13.4 I ku endlela leswaku lava tsheketeriwaka va nga etleli ntsheketo wu kondza wu fika emakumu.√/I ku koka rinoko ra vayingiseri.√/I ku nandzihisa ntsheketo.√/I ku wisisa mutsheketi.√/I ku pfuna mutsheketi leswaku a tsundzuka leswi a ha lavaka ku tsheketa hi swona.√
(Tinhlamulo TIMBIRHI ntsena.) (2)

13.5 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va tshemba ngopfu vanghana/vanhu eka timhaka ta vona.√√ (2)

13.6 A ndzi ta khunguvanyeka swinene.√ A ndzi ta herisa vunghana bya mina na yena.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

XIHUNGWANA XA MATIMU NA SWIKHOLWAKHOLWANA (XIMBANGU)

'BULOHO RA KHUJWANA'

13.7 Hileswi a a twile mahungu yo n'wi hlamarisa ya leswaku nhwana loyi a nga hlangana na yena va tlhela va famba swin'we eka vona u lovile khale, a nga hanyi.√√ (2)

13.8 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku va na vuxiyaxiya loko ndzi ri karhi ndzi hanya leswaku ndzi nga tikumi ndzi werile ekhombyeni.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

13.9 A swi kahle hikuva a nga tikuma a khandziyisile vanhu lava nga n'wi tiselaka khombo.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

XIPHATO XA XIVONGO (XIMBANGU)

'SHILUNGWA'

13.10 I xifaniso xa Hosi Shilungwa loyi a ndhundhuzeriwaka hi ku va hosi yo tlhariha, ya xivindzi no kota ku vona swilo hi tihlo ra vutlhari, loyi a lweke hi matimba leswaku ndhawu ya ka vona yi kala yi kuma masipala wa yona.√√ (2)

13.11 'Hikuva ni ra wena tiko i dzunde./Ntila wa 25.√

KUMBE

'Hikuva ni ra wena tiko i lwandle'./Ntila wa 26.√ (1)

13.12 U hlamusela leswaku eka tindzawulo hinkwato hi vona varhangeri na vaseketeri.√ (1)

13.13 U humelerisa mhaka ya leswaku swidyondzeki swa tiko ra ka Mhinga a swi kumi mintirho hikwalaho ka leswi swi nga thoriwiki hambileswi swi dyondzekeke swinene.√√ (2)

13.14 Leswaku Hosi Shilungwa loko a lava xilo wa phikelela/landzelerisa ku kondza a xi kuma.√√ (2)

13.15 Swi fanerile hikuva i ndhavuko wa Vantima leswaku hosi yi fanele ku phatiwa ku ri ndlela yo yi xixima/hlonipha./Swi fanerile hikuva swi yi nyika matimba yo rhangela hi ku tiyimisela.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU

XIVUTISO XA 14: XITSALWANA

HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'Nsimbi loko yi tshikelela hi yin'wana ya petseka', lexi hlamuselaka leswaku loko un'wana a ku hlula hi rito pfumela u nga phiki; leswi vulaka leswaku munhu a nga fanelangi ku tiomisa nhloko loko a tsundzuxiwa kambe u fanele ku swi teka, wu humelerisiwa swinene hi leswi humeleleke evuton'wini bya Matanato etsalweni leri.

- Matanato a a tekile nsati wa yena N'wa-Xirhami va tlhela va katekisiwa hi vana. Nsati wa yena u sungurile ku nwa ngopfu byalwa laha a a teka na mali leyi a a fanele ku hlayisa vana hi yona a xava byalwa. Leswi swi hlundzukisile Matanato ku fika laha a nga tibyela leswaku vavasati va Machangana a hi vanene naswona a va pfuni nchumu.
- Matanato u tekile xiboho xo hambana na N'wa-Xirhami, laha a sunguleke ku tinyiketela eka vavasati va le madorobeni hi ku tibyela leswaku vona va antswa naswona va tlharihile, a va fani na vavasati va Machangana.
- Vanghana va yena, Mavhavaza, Xikhogolo na Xilumuni va ringetile hi tindlela hinkwato ku n'wi kombisa leswaku ku hambana na nsati a hi yona ndlela yo lulamisa xiphiqo kambe swa antswa a vulavurisana na yena ku n'wi kombisa swihoxo leswi a swi endlaka no vula leswaku se a a kurile ku va a nga tshikana na nsati kambe yena a ala no twa.
- U rhandzanile na Rhoda, nhwana wa le Sofia Town, loyi a a tibyerile leswaku u kumile ntombi ya kahle leyi a ta yi teka a hambana na vavasati va Machangana, laha loko vanghana va yena va n'wi kombisa leswaku u endla xihoxo a a vula leswaku vona hi vona va nga tiviki nchumu.
- A a tsakela ngopfu ku ya eswitokofeleni laha a a tsakisa vavasati ku katsa na yena Rhoda hi ku va xavela byalwa, leswi a swi endla leswaku a lahlekeriwa hi mali yo tala ku tlula na liya a a vilela hi yona, a vula leswaku nsati wa yena N'wa-Xirhami wa yi tlangisa.
- Matanato u dyeriwile hafu ya mali ya xitokofela leyi a a yi kumile hi Rhoda na maxaka ya yena, a tlhela a tekeriwa yin'wana hi titsotsi hikuva a a arile loko vanghana va yena va vurile leswaku swa antswa a nyika vona va n'wi khomela yona.
- Mavhavaza na Xilumuni a va tshamela ku n'wi kombisa leswaku leswi a a swi endla a ku nga ri swona na leswaku vavasati vaJoni lava a tibumaka hi vona va na khombo swinene; kambe yena a ala ku byeriwa a tiyisisa leswaku yena u ta titekela Rhoda muJoni wa yena na leswaku hi vavasati va Machangana a va rivale, hikuva kwalaho a nge pfuki a tlhelerile naswona u ta hira kamara eka vaRhoda va tshama eka rona.
- Hikokwalaho ko n'wi rhandza na ku lava ku n'wi pfuna, vanghana va yena va konanisile mana wa Rhoda ku tiva tata wa yena kutani va kuma leswaku Rhoda loyi Matanato a va tshamela ku n'wi tshinya hi yena kambe yena a tiomisa nhloko, a a ri n'wana wa buti wa yena Tshikani Mininginisi Chauke, loyi a fikeke a hundzula mavito ya yena ya Xitsonga a ma vitana hi Xinghezi, a va Livhiti Sheks Chanki.
- Manyunyu ya yena na ku tiomisa nhloko swi endlile leswaku a tikuma a tinghenisile eka mhaka ya tingana ya ku rhandzana na n'wana wa buti wakwe, leswi n'wi vaviseke swinene.

- Matanato u komberile rivalelo eka vanghana va yena ku va a vile makatindleve, kutani a tlhelela eka nsati wa yena N'wa-Xirhami va lulamisa swilo, a tlhela a teka n'wana buti wa yena wa Mutsonga a va nhlatswa ya yena.

Leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa swinene xivuriso lexi nge: 'Nsimbi loko yi tshikelela hi yin'wana ya petseka', lexi hlamuselaka leswaku loko un'wana a ku hlula hi rito pfumela u nga phiki; leswi vulaka leswaku munhu a nga fanelangi ku tiomisa nhloko loko a tsundzuxiwa kambe u fanele ku swi teka.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 15: XIMBANGU

***HLAMBA VUNWA NANDZUWE* – AD Mahatlane**

15.1 Ekamareni ra Matanato ehositele ya Jeppe./Ekamareni ra Matanato./Ehositele ya Jeppe.√ A swi tala ku titsakisa hi ku nwa byalwa no rungulelana timhaka./A swi tala ku titsakisa hi ku nwa byalwa./A swi tala ku titsakisa hi ku rungulelana timhaka.√ (2)

15.2 I bya ku tshamela ku vula leswaku vavasati va Machangana a nga va lavi hikuva a va pfuni nchumu.√√ (2)

15.3 rhandzana./C.√ (1)

15.4 Swi paluxa leswaku a a tshembele ngopfu eka ripfumelo ra ndhavuko ro phahla swikwembu swa ka vona.√√ (2)

15.5 Eka Matanato√ hikuva a a ri na manyunyu yo venga/nyenya no tekela ehansi vavasati va Machangana, a vula leswaku a nga va lavi kutani a hetelela a tlhelela eka vona no teka nhlantswa ya Muchangana.√ (2)

15.6 U va lemukisa hi nkoka/vunene byo tsundzuxana no kombana ndlela loko mi ri vanghana.√√ (2)

15.7 A ndzi ta va ndzi n'wi tsundzuxile leswaku a nga ha pfuki a rhandzanile na munhu a ri hava vuxokoxoko hi vutomi bya yena./A ndzi ta va ndzi n'wi tsundzuxile leswaku u fanele ku tinyungubyisa hi vavasati va Machangana lava ku nga vona a va tivaka swinene.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

15.8 Hileswi a a tshamile nkarhi wo leha a ri hava nsati endzhaku ko va nsati loyi a a ri na yena a balekile na vana na nhundzu ya yena hinkwayo.√√ (2)

15.9 I n'wana wa Topisa na Xihangalasi./I n'wana wa Topisa.√ (1)

15.10 Mavhavaza u komberile ku famba/muka na Matanato leswaku a ta n'wi pfuna ku lava nsati kutani Matanato na N'wa-Xirhami va n'wi hlanganisa na Topisa.√√ (2)

15.11 Swi n'wi paluxa a ri munhu wa vutihlamuleri, wa rirhandzu no xixima swinene.√√ (2)

15.12 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku loko ndzi tshika ndzi hlanganile na swiphiqo evuton'wini a ndzi fanelangi ku hela matimba kambe ndzi fanele ku tiyisela ku kala xiyimo xolexo xi hundza.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

15.13 I mhaka ya kahle hikuva u dyondzisiwa ku va na vutihlamuleri hi ku hlayisa swifuwo swa vatswari va yena.√√

KUMBE

A hi mhaka ya kahle hikuva swi nga n'wi kavanyeta eka swa tidyondzo ta yena.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

15.14 Ndzi nga vula leswaku yi kahle/ya tsakisa hikuva munhu un'wana na un'wana u lava ku hanya eka muti lowu nga na ntsako na kurhula.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)
[25]

XIVUTISO XA 16: XITSALWANA

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

Ntiyiso wa mavulavulelo lama nge: 'Xo ka xi nga heli xa hlola' lama hlamuselaka leswaku xin'wana na xin'wana xa hela hambi xi ri eka xiyimo xihi kumbe xihi, wu humelerisiwa swinene hi leswi humeleleke Boneka etsalweni leri.

- Boneka a a ri n'wana loyi a nga kula a hluphekile, a tshama na kokwana wa yena N'wa-Mzamani etikweni ra Pfalanomo. A a humile tiphadi hikwalaho ka thyaka kambe xiyimo xa yena xi cincile endzhaku kaloko tati/sesi wa yena N'wa-Vusika a n'wi komberile leswaku a ta ya n'wi salela na n'wana loko yena a yile emasin'wini.
- N'wa-Vusika u hlayisile Boneka kufika laha a nga kombela Xikweni leswaku a n'wi khombisa, laha loko a huma evukhombeni Xikweni a n'wi tekeke a famba na yena eJoni hi ku chava leswaku vafana va nga n'wi karhata.
- Loko va ri eJoni Xikweni u n'wi gangisile, laha loko se va rhandzana na Boneka a nga n'wi kucetela leswaku a hlongola vasati va yena; kutani yena (Xikweni) a khandziya a ya ekaya a fika a va hlongola va nga onhangi nchumu.
- Ku vuya ka Boneka ekaya u sungurile ku xanisa vana va N'wa-Vusika, ku nga Khegu na Khetani hi tindlela to hambanahambana hi xikongomelo xa leswaku va ta famba va landza mana wa vona, yena a ta sala na muti na vana va yena.
- Loko Xikweni a rhumela mali yo rhwalerisa misava yo sindza hi yona, Boneka a a teka mali a nyika vana va yena, a rhwalerisa Khegu na Khetani hi nkarhi wa xikolo, a tlhela a tsona Khetani mali yo ringana R5 yo teka pasi kambe a nyika Bodzani n'wana wa yena R70 leswaku a ya hakela riendzodyondzo.
- U tekile mali leyi a a hamba a rhumeriwa yona hi Xikweni a ya xava yindlu eBushbuckridge nuna a nga n'wi byelangi, laha loko se a humile phexeni a nga sungula ku n'wi xanisa no n'wi kholela hi ku n'wi tsona swakudya na ku n'wi rhuketela ku kondza Xikweni a hundza emisaveni hi mbitsi.
- Boneka swilo swi sungurile ku n'wi jikela loko Xikweni a hundzile emisaveni laha Khetani a nga hisa muti wa tata wa yena kutani Boneka a boheka ku teka vana va yena va ya tshama endlwini ya yena leyintshwa eBushbuckridge.
- Mali ya Boneka yi vuyile yi hela kutani a tsandzeka ku hakela yindlu, laha swi nga endla leswaku a hlongoriwa endlwini a pfumala ko tshama na vana va yena. U ringetile ku kombela ku pfuniwa eka vaakelani kutani va ala, leswi nga endla a hetelela a xavisile nhundzu ya yena hinkwayo a sala a nga ri na nchumu.
- Loko a ri karhi a lavalava ko tshama u humelerile emutini wa Khetani ePhalaborwa, laha a nga kuma N'wa-Vusika, Khegu na N'wa-Vukwele va ri kona kutani va n'wi hlongola bya mbyana hikwalaho ka leswi a nga va kholela, laha na n'wana wa yena Bodzani a n'wi jikeleke, a vula leswaku a nga ha lavi no twa nchumu hi yena.

Leswi kaneriweke laha henhla swi tiyisisa swinene mavulavulelo lama nge: 'Xo ka xi nga heli xa hlola' lama hlamuselaka leswaku xin'wana na xin'wana xa hela hambi xi ri eka xiyimo xihi kumbe xihi.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 17: XIMBANGU

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

17.1 EJoni.√ (1)

17.2 Xikweni a a vuyile ku ta hlongola vasati va yena N'wa-Vusika na N'wa-Vukwele hi ku byeleteriwa hi Boneka leswaku a ta sala na yena a ri yexe.√√ (2)

17.3 chava./B.√ (1)

17.4 I ntlimbo wa le ndzeni√ hikuva u tivangerile wona hi ku rhandza vavasati ngopfu.√ (2)

17.5 Leswaku i munhu wa mona, makwanga na ku tiehleketelela a ri yexe.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

17.6 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku munhu wa swi kota ku ku jikela, a ku hlongola u nga ri na nandzu./Ndzi dyondzile leswaku rirhandzu rintshwa ri nga endlisa munhu swihoxo.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

17.7 A ndzi ta vaviseka/khunguvanyeka√ hikuva swa vava ku tshikiwa u nga onhangi nchumu.√ A ndzi ta longa nhundzu ya mina ndzi tifambela ndzi hambana na swona.√ (3)

17.8 Ekaya/Emutini wa Xikweni ePfalanomo./Emutini wa Xikweni.√ Hileswi Xikweni a a vabya loko a ta va a humile phexeni.√ (2)

17.9 N'wa-Vusika, tati/sesi wa Boneka u n'wi landzile ePfalanomo leswaku a ta n'wi salela na n'wana loko a yile emasin'wini, laha endzhaku ka ku n'wi khombisa Xikweni a fambeke na yena eJoni kutani a fika a n'wi endla nsati wa yena.√√ (2)

17.10 Eka n'wangulano Boneka u vulavula na Xikweni hi ku n'wi khahla na ku komba ku ka a nga n'wi xiximi kasi loko Xikweni a nga si huma phexeni Boneka a a vulavula na yena hindlela yo komba ku n'wi xixima na rirhandzu.√√ (2)

17.11 Boneka u xanisekile/hluphekile a pfumala na ndhawu yo etlela endzhaku kaloko mali leyi a a ri na yona yi herile, a tsandzeka na ku hakela yindlu kutani va n'wi hlongola.√√ (2)

17.12 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va tshika vasati va vona hi ku nyanyuriwa hi rirhandzu rintshwa.√√ (2)

17.13 Swa khorwisa hikuva va kona vavasati lava xanisaka vanuna va vona loko se va nga ha tirhi kumbe va vabya.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 18: XITSALWANA

XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu

NTLANGU: 'KASI RONA HI RIHI?'

Ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'N'hwari-mbirhi a yi oxeki, yin'we yi ta tshwa nkanga, yin'we yi ta bola marhumbu' xi hlamusela leswaku mintirho mimbirhi a yi tirheki hi nkarhi wun'we, yi ta onhaka hi vumbirhi bya yona, wu humelerisiwa swinene hi leswi humeleleke Mafada etsalweni leri.

- Mafada a a ri mudyondzi exikolweni xa le henhla xa Risinga, loyi a a ri na milorho ya kahle swinene ya leswaku loko a hetile xikolo u fanele a ya eMedunsa a ya dyondzela vudokodela. A a lava na leswaku loko a pasile a ta vuya a va dokodela loyi a nga ta va na sejari ya yena, leswi nga ta endla leswaku a hanya vutomi bya xiyimo xa le henhla swinene; kambe hitlhelo a a nga tinyiketeli eka swa tidyondzo hikwalaho ka ku dzaha mbangi na ku rivatiwa hi swihungasi swo hambanahambana ku fana na ku huma hi nkarhi wa tidyondzo a ya tlanga *snooker* na ku nwa byalwa.
- A a vula leswaku vadyondzisi va borha naswona yena a nga lavi ku vutisiwa swivutiso loko ku dyondzisiwa. Thomas na Khangela, vadyondzikulobye va ringetile hi tindlela hinkwato ku n'wi kombisa leswaku u fanele a tinyiketela eka swa tidyondzo ta yena, va vula leswaku xin'wana na xin'wana lexinene evuton'wini munhu u xi kuma hi ku xi tirhela kambe yena a nga va yingisangi.
- Mafada u vurile leswaku yena a nga vileli hikuva u ta pasa tanihileswi munghana wa yena Jele a nga na ti*connections* ta kahle naswona ku na lava va nga n'wi tshembisa mapapila ya swivutiso ya xikambelo. Khangela na Thomas va n'wi lemukisile hi khombo ra swona kambe yena a nga lavangi na ku swi twa, a vula leswaku wa va tshemba tanihileswi va tirhaka kwale xikambelo xi endliwaka kona.
- Mafada hikwalaho ka leswi a a tshembisiwile ku xaviseriwa mapapila ya swivutiso ya xikambelo hi vanghana va Jele, u tibyerile ku tshama ekaya a mandzela swivutiso, a nga ha yi na le xikolweni hi ku tibyela leswaku swa boha a pasa hi *exemption* leswaku a ta kota ku ya eMedunsa a ya dyondzela vudokodela, tanihileswi a ku ri yona milorho ya yena.
- Hi siku leri landzeriwaka hi leri a va fanele ku sungula xikambelo, Mafada u tshikile ku hlaya a ya nwa byalwa a dakwa a vuya hi matakuxa. U fikile a mandzela kunene papila ra xikambelo a ri karhi a swi dzahela na mbangi, laha hi siku ro tsala loko Thicara Joe Skhalele na David Baleni va va nyika nkarhi wo pfuxeta va nga si sungula ku tsala, Mafada a nga kombela ku pfuxetisa vadyondzi lavan'wana, a vula leswaku u lorhile papila ra swivutiso.
- Endzhaku ka ku phakeriwa mapapila ya swivutiso, swi kumekile leswaku papila leri a va ri kumile a ku nga ri rona leri a va phakiwile rona, laha Mafada a nga huwelela Jele a vula leswaku a hi rona leri a nga n'wi xavisela rona kutani mudyondzisi Baleni a kala a vutisa a ku: 'Kasi rona hi rihi?'
- Mafada u pfhumpfherile Jele a koxa ku tlheriseriwa R4000,00 ya yena ya maphepha hinkwawo lawa a nga n'wi xavisela wona, laha va nga sungula ku holova.
- Mudyondzisi David Baleni u tshembisile ku vitana maphorisa hambileswi Mafada a nga ringeta ku n'wi sivela hi ku n'wi chavisela. Mafada u sungurile ku tiputa eka ku va a tshikile ku dyondza na ku hlaya tibuku hi ku tshemba ku endla swa mugwinyata, laha a nga hetelela a wela ehansi a titivala.

- Milorho ya Mafada ya ku tikuma a yile eMedunsa a ya dyondzela vudokodela a ya ha humelelangi hikwalaho ka leswi a ringeteke ku endla mintirho mimbirhi, wa xikolo na wa ku titsakisa hi ku dzaha timbangi na ku nwa mabyalwa a tshembile ku pasa hi ku xava maphepha ya xikambelo lama ma nga kumeka ma hoxekile no va khomisa.

Hinkwaswo leswi kaneriweke laha henhla swi seketela ntiyiso wa xivuriso lexi nge: 'N'hwari-mbirhi a yi oxeki, yin'we yi ta tshwa nkanga, yin'we yi ta bola marhumbu' lexi hlamuselaka leswaku mintirho mimbirhi a yi tirheki, yi ta onhaka hi vumbirhi bya yona.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 19: XIMBANGU

***XIVONI XA VUTOMI* – IS Shabangu**

NTLANGU: '... YOO, NDZI TIDLELE MINOO!'

19.1 Hi le ka Shilenge ekaya ka Sunday na Misery./Hi le ka Shilenge./Hi le kaya ka Sunday./Hi le kaya ka Misery√ I Hadisa Chauke./I Hadisa.√ (2)

19.2 Misery a a naverile nhundzu ya kahle na tindlu leti vanghana va yena a va ri na tona kutani a vutisisa ndlela leyi va swi kumeke hayona, laha va n'wi byeleke vito ra n'anga leyi va pfuneke kutani a ya kuma murhi.√√ (2)

19.3 Misery a a tibyerile leswaku endzhaku ka rifu ra nuna wa yena vutomi byi ta n'wi nyawulela, leswi hambaneke na leswi humeleleke hikuva vutomi byi lo n'wi tikela endzhaku ka ku va ku lovile vana va yena ematshan'weni ya nuna wakwe.√√ (2)

19.4 Ya kombisa leswaku i munhu wa mbilu yo biha hikuva a nga chavi ku hundzisa munhu un'wana emisaveni.√√ (2)

19.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ku enetisiwa hi leswi ndzi nga na swona hikuva ku rhandza ngopfu swilo swi nga ndzi nghenisa ekhombyeni minkarhi yin'wana.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

19.6 A ndzi ta twa ku vava swinene√ hikuva a ndzi ta va ndzi herisile vutomi bya vana va mina lava ndzi va rhandzaka.√ A ndzi ta kombela ku rivaleriwa eka nuna wa mina/A ndzi ta tiheleketa emaphoriseni leswaku ndzi ta ya tirhela nandzu wa mina.√ (3)

NTLANGU: 'VA TSHIKA XO KHOMA HI VOKO'

19.7 E ka Laduma.?ECashbuild.√ (1)

19.8 Vito ra ntlangu ri ri 'Va tshika xo khoma hi voko', leswi vulaka leswaku a swi olovi ku va munhu a tshika mikhuva ya yena, leswi yelanaka na swiendlo swa Xitlhanyi loyi a tsandzekeke ku tshika mikhuva ya yena leyo biha yo yiva.√√ (2)

19.9 vutoya./A.√ (1)

19.10 Ya n'wi paluxile hi ku va a kumekile endzhaku kaloko a yivile tihuku eka Score.√√ (2)

19.11 I Sithole, murindzi wa ka Score./I Sithole√ hikuva hi yena a siveleke Xitlhanyi ku humelerisa ku navela ka yena ko hanya hi vumbabva/ku yiva hi ku va a n'wi kumile loko a yivile tihuku.√ (2)

19.12 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va tolovela mikhuva yo ka yi nga ri kahle/loko va tolovela ku hanya hi mano.√√ (2)

19.13 A hi mhaka ya kahle hikuva hambiloko o tidlaya mapfalo u ta tshama a swi tiva leswaku a nga swi kumangi hindlela leyinene, leswi nga ta endla leswaku a nga tinyungubyisi hi swona.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[25]

XIVUTISO XA 20: XITSALWANA

VADYONDZI VA NAMUNTLHA – SE Makhubele

Ntiyiso wa leswaku hixitalo vana lava endleriwaka hinkwaswo na ku kombiwa rirhandzu hi tindlela hinkwato hi vatswari hi vona lava talaka ku endla swo homboloka evuton'wini wu humelerisiwa hi leswi endliweke hi Fumani Munene etsalweni leri.

- Fumani a a ri n'wana wa Gezani na Talenta Munene lava a va ri vafundhisi vo xiximeka/hlonipheka swinene emugangeni wa Baralonga.
- A a rhandziwa swinene no endleriwa xin'wana na xin'wana hi vatswari va yena tanihileswi a a ri n'wana un'we.
- Loko ku vile na riendzodyondzo ro ya eJoni, ku vile yena wo sungula ku hakela loko lavan'wana va ha tikeriwa ku kuma mali tanihileswi vatswari va yena a va tikarhatela ku n'wi tsakisa na ku n'wi komba rirhandzu; kambe yena a nga voni vunene bya vona hikuva a a hanya vutomi bya vuphukuphuku byo dzaha mbangi exikolweni, leswi nga endla leswaku vadyondzi va n'wi thya na vito ra Mbangini.
- Fumani a a tshamela ku xanisa vadyondzikulobye exikolweni, leswi a swi hambanile na leswi a fanele ku swi hanya tanihi n'wana wa vafundhisi, laha a a salasala Xiluva Hon'wana endzhaku a phikelela ku n'wi gangisa hambiloko a ri karhi a ala, a tlhela a n'wi tshembisa ku n'wi rharhambula marhumbu hi mukwana, laha loko thicara Kanama a secha bege ya yena a nga n'wi kuma na mukwana na xiphakitana xa mbangi.
- Loko vatswari va Fumani na Xiluva va vitaniwile exikolweni ku ya tenga mhaka leyi, vatswari va Fumani hikwalaho ka rirhandzu va n'wi kombelerile rivalelo eka nhloko ya xikolo, Matodzi Rambuda loyi a lavile ku n'wi hlongola a vula leswaku a nga onha vana lavan'wana va xikolo xa yena.
- Fumani u xisile vatswari va yena a vula leswaku u tshikile ku dzaha mbangi kasi loko a ri na Ntsako exikolweni a a ya emahlweni a dzaha a tlhela a vula leswaku a nge yi tshiki naswona u lava ku ringeta na *nyaope*.
- Tanihileswi Fumani a a nga tshembekangi, u yivile mali yo ringana madzanantlhanu ya tirhandi (R500) ebajini ra tata wa yena a ya nyika Xiluva leswaku a ta hakela riendzodyondzo a vula leswaku i yo n'wi khensa loko a n'wi rivalerile ku ri hi ku a ku ri ndlela yo n'wi yenga leswaku a ta n'wi rhandza.
- Loko vatswari va yena va n'wi vutisa u kanetile hambiloko mana wa yena a vurile leswaku loko ku ri yena a a vule, a va nge n'wi dlayi, leswi kombisaka rirhandzu leri a va ri na rona eka yena.
- Fumani u tlurile swileriso swa vatswari va yena lava a va n'wi lerisile ku sala a hlayisa muti loko a arile ku famba na vona empfuxelelweni eRustenburg a vula leswaku u lava ku sala a hlaya tibuku, leswi a a swi nga ri ntiyiso hikuva a a lava ku rhamba Xiluva leswaku a n'wi endzela.
- Hikwalaho ko n'wi navelela leswinene na ku va a nga tivi xikongomelo xa yena xo lava ku sala, tata wa yena u n'wi yimelerile a vula leswaku i mhaka ya kahle ku va a hlaya tibuku leswaku a ta pasa.
- Xiluva u etlerile eka vaFumani kutani namixo wa siku leri landzelaka a kumeka a lovile, leswi endleke leswaku Fumani a khomiwa a ya pfaleriwa laha vatswari va yena va bohekeke ku sukela mpfuxelelo va vuya va ta langutana na timhaka ta yena.

- Fumani u nyikiwile beyili ya mahala laha hikokwalaho ko tikeriwa hi xiyimo xo lahlekeriwa hi Xiluva a tidlayeke a siyela vatswari va yena ndzhwalo wa ku loveriwa hi n'wana na ku ya langutana na vatswari va Xiluva, leswi nga endla leswaku vatswari va yena va twa ku vava swinene.

Hinkwaswo leswi hlamuseriweke laha henhla swi tiyisisa mhaka ya leswaku hixitalo vana lava endleriwaka hinkwaswo na ku kombiwa rirhandzu hi tindlela hinkwato hi vatswari hi vona lava talaka ku endla swo homboloka evuton'wini.

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15
X&R = 10

(LEMUKA: TIRHISA RHUBIRIKI LEYI NGA EKA PHEJI YA 32 KU HLAHLUVA XITSALWANA XA MUKAMBERIWA. TIMARAKA TA XIVUMBEKO NA RIRIMI A TI FANELANGI KU VA EHENHLA KA TA VUNDZENI.) **[25]**

XIVUTISO XA 21: XIMBANGU

***VADYONDZI VA NAMUNTLHA* – SE Makhubele**

21.1 I Gezani Munene./I Gezani./I Munene.√ Hileswi a a ri na mahanyelo yo biha/a a dzaha mbangi/ a a xungeta vanhu hi mukwana/a a holovisana na vanhu.√ (2)

21.2 Dikeledi a a ri munghana wo tshembeka eka Xiluva kasi Xiluva a a nga tshembekangi eka Dikeledi hikuva a a pfa a va na swihundla.√√ (2)

21.3 khongelaka./B.√ (1)

21.4 Ya n'wi humelerisa a ri munhu wo rhandza swilo leswinene./Ya n'wi humelerisa a ri munhu wa ku vulavula ntiyiso.√√ (2)

21.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondzile leswaku ndzi fanele ndzi va na mahanyelo lamanene leswaku ndzi ta tiakela vito lerinene.√√
(Amukela na tin'wana tidyondzo leti twisisekaka.) (2)

21.6 I ntlimbo wa le handle√ hikuva u vangeriwile wona hi Fumani loyi a a n'wi salasala endzhaku, a n'wi gangisa hambileswi a a swi tiva leswaku u rhandzana na Jimmy.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

21.7 U endlile kahle hikuva a a nga lavi leswaku munghana wa yena Xiluva a tikuma a endlile xihoxo xo rhandzana na Fumani loyi a a nga ri na mahanyelo lamanene.√√
(Timaraka i to seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

21.8 Etlilasini ya Giredi ya 10A exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani./Etlilasini ya Giredi ya 10A./Exikolweni xa le henhla xa Dyondzekani./Exikolweni./Etlilasini.√ (1)

21.9 Fumani u endzerile Xiluva eka vona, laha a nga fika a n'wi nyika ntlhanu wa madzana ya tirhandi (R500) leyi a nga yivela tatana wa yena leswaku a ta hakela eka riendzodyondzo ro ya eJoni; kasi a ku ri ndlela yo n'wi yenga leswaku a ta n'wi rhandza.√√ (2)

21.10 Hileswi a a tiva leswaku Xiluva a a nga lavi ku twa nchumu hi Fumani hikuva u dzaha mbangi./Hileswi a a tiva leswaku Xiluva a a n'wi venga ngopfu Fumani.√√ (2)

21.11 I Dikeledi√ hikuva a a byeletela Xiluva leswaku a nga pfumeli ku rhandzana na Fumani hikuva i savheji.√/I Jimmy√ hikuva a a rhandzana na Xiluva, leswi a swi endla leswaku Fumani a tsandzeka ku n'wi kuma./I Fumani√ hikuva u tekerile Jimmy murhandziwa wa yena Xiluva loyi a a tibyerile leswaku va ta hambanyisiwa hi rifu.√ (2)

21.12 U va lemukisa hi khombo/vubihi/switandzhaku leswi nga va humelelaka/welaka loko va tshemba vana va vona ku tlula mpimo, va va siya na miti va ri voxe.√√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)

21.13 Ya humelela hikuva va kona vanhwanyana lava va rhandzanaka na vanhu lava va swi tivaka kahle leswaku a va hanyi vutomi bya kahle/i swigevenga, leswi hetelelaka swi nghenisa vutomi bya vona ekhombyeni.√
(Maraka i yo seketela ntsena. Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (1)

21.14 A swi ta ndzi khunguvanyisa/twisa ku vava/hlundzukisa/vilerisa swinene.√ A ndzi to timiyelela, ndzi hambana na timhaka ta rirhandzu ndzi langutana na mhaka ya tibuku.√
(Amukela na man'wana maveketelelo lama twisisekaka.) (2)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80

XITANDZHAKU XA A: XIYENGE XA A: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA VUTLHOKOVETSERI [TIMARAKA TA 10]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
MAAVELO YA TIMARAKA	**5–6**	**4**	**3**	**2**	**0–1**
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, nseketelo na matwisiselo ya xitshuriwa. **TIMARAKA TA 6**	-Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana lama seketeriweke hi ku hetiseka hi xitlhokovetselo. -Matwisiselo ya le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka kahle. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke himfanelo. -Matwisiselo ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka. -Tinhlamulo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo yo ringanela ya muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Nhlamuselo leyi nga enetisiki ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Nhlamuselo a yi fambelani na xitlhokovetselo. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na xitlhokovetselo.
XIVUMBEKO NA RIRIMI	**4**	**3**	**2**	**1**	**0–1**
Xivumbeko, nkhuluko na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. **TIMARAKA TA 4**	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo. -Ntivoririmi lowu pfumalaka swihoxo swa mapeletelo na mahikahatelo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhulukelano lowunene wa mavonelo. -Nkhulukelano wa mavonelo wa landzeleleka. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo komba xivumbeko. -Xitsalwana xi pfumala xivumbeko lexinene xa miehleketo na nkhaqato. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitayili swi tala ku va leswi faneleke.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ma na nkhulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki.	-Xivumbeko xa xiyimo xa le hansi swinene. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili.

LEMUKA:

- **Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.**
- **Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.**

XITANDZHAKU XA B: XIYENGE XA B NA C: RHUBIRIKI YA MAKOREKETELO YA XITSALWANA XA MATSALWA - NOVHELE, MFUWO WA RIXAKA NA NTLANGU [TIMARAKA TA 25]

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI Nhlamuselo ya nhlokomhaka. Nhlamuselo ya vuenti bya mavonelo, vumbhoni na matwisiselo ya xitshuriwa. **TIMARAKA TA 15**	**12–15**	**9–11**	**6–8**	**4–5**	**0–3**
	Mahlamulelo yo hlawuleka: 14–15. Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla: 12–13. -Nhlamuselo ya nhlokomhaka hi vuenti. -Mavonelo yo tlhontlha yo hambanahambana; ma seketeriwa hi ku hetiseka hi xitshuriwa. -Matwisiselo ya xiyimo xa le henhla ya muxaka wa tsalwa na xitshuriwa.	-Ku kombisa ku twisisa no hlamusela nhlokomhaka hindlela leyinene. -Mahlamulelo ya vuxokoxoko ya le xikarhi. -Mavonelo lama twalaka ma nyikiwile, kambe ma nga ri hinkwawo lama seketeriweke hindlela leyi languteriweke. -Ku na vumbhoni bya ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Nhlamuselo yo antswa ya nhlokomhaka; kambe a hi swiyenge hinkwaswo leswi hlamuseriweke hi vuenti. -Tinhlamuselo tin'wana letinene ti seketela nhlokomhaka. -Mavonelo man'wana ma seketeriwile, kambe a hi nkarhi hinkwawo laha vumbhoni byi tshembisaka. -Matwisiselo ya le xikarhi ya muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Mpfumaleko wa tinhlamuselo leti seketelaka nhlokomhaka. -Mavonelo matsongo ngopfu lama faneleke. -Nkayivelo wa ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.	-Mpfumaleko wa matwisiselo ya nhlokomhaka. -Maringetelo yo tsana yo hlamula xivutiso. -Mavonelo a ma tshembisi. -Mudyondzi u pfumala ntwisiso wa muxaka wa tsalwa na wa xitshuriwa.
XIVUMBEKO NA RIRIMI Xivumbeko, nkhuluko lowunene na maandlalelo. Ririmi, thoni na xitayili leswi tirhisiweke eka xitsalwana. **TIMARAKA TA 10**	**8–10**	**6–7**	**4–5**	**2–3**	**0–1**
	-Xivumbeko xa nkhaqato. -Manghenelo na mahetelelo yo hlawuleka. -Mavonelo ma tumbuluxiwile no andlariwa himfanelo. -Ririmi, thoni na xitayili leswi twisisekaka, swo nyanyula no pfumala swihoxo.	-Xivumbeko lexi faneleke na nkhulukelano lowunene wa mavonelo. -Manghenelo, mahetelelo na tindzimana letin'wana swi na nkhulukelano lowunene. -Nandzelelano lowunene wa mavonelo. -Ririmi, thoni na xitayili swi tala ku va swi lulamile.	-Ku na vumbhoni byin'wana byo kombisa xivumbeko. -Ku na nandzelelano na nkhulukelano kambe swi na swihoxo. -Swihoxo swa ririmi a swi talangi; thoni na xitaliyi swi tala ku va leswi faneleke. -Mavumbelo ya tindzimana hixitalo ma lulamile.	-Xivumbeko xi komba nkunguhato lowu hoxekeke. -Mavonelo a ma na nkhulukelano lowu faneleke. -Ku na vumbhoni bya swihoxo swa matirhiselo ya ririmi. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo ya tindzimana ya hoxekile.	-Mpfumaleko wa xivumbeko lexi kunguhatiweke wu kavanyeta nkhulukelano wa mavonelo. -Swihoxo swo tala ngopfu swa ririmi na xitayili swi endla leswaku xitsariwa lexi xi nga amukeleki. -Thoni na xitayili leswi nga fanelangiki. -Mavumbelo yo hoxeka ya tindzimana.
MAAVELO YA TIMARAKA	**20–25**	**15–19**	**10–14**	**5–9**	**0–4**

LEMUKA:

- **Ku nga vi na ku hambana ko tlula swiyenge swimbirhi swa vuswikoti exikarhi ka maraka ya Vundzeni na ya Xivumbeko na Ririmi.**
- **Loko mukamberiwa a nga tsalangi vundzeni lebyi languteriweke, a tsarile xitsalwana xa vutitumbuluxeri ntsena, nyika 0 (tandza) eka Vundzeni, Xivumbeko na Ririmi.**